

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Divinity Faculty of Recep Tayyip Erdogan University

ISSN: 2147-0049 e-ISSN: 2147-2823

RTEUIFD, December 2017, 6 (12): (307-313)

Yayın Değerlendirmesi / Book Review

Muhammed Nurullah Turan*

Şayegan, Daryuş. *Din Devrimi Nedir?* Çevirmen: Neslihan Özakıncı. Ankara: Sitare Yayınları, 2016.

Shayegan, Dariush. *What is Revolution of Religion?* Translator: Neslihan Ozakinci. Ankara: Sitare Publication, 2016.

Daryuş Şayegan, ülkemizde *Yaralı Bilinç (Geleneksel Toplumlarda Kültürel Şizofreni)*¹ ve *Batı Karşısında Asya*² isimli kitaplarıyla tanınan İranlı entelektüel. Bu yazıda Şayegan'ın *Din Devrimi Nedir?* başlıklı kitabını tanıtacağız. Kitap, Batılı modern kültür karşısında geleneksel yapıların yani Doğulu din ve kültürlerin durumunu inceliyor. Öncelikle geleneksel medeniyetlerin karakteristik özelliklerini tespit eden yazar, ardından bu medeniyetlerin yaşadığı modern krizin boyutlarını ele alıyor. Batı'nın yaşadığı külli dönüşümden uzak kalamayacağını iddia ettiği diğer kültürlerin mevcut ahvalini ve gelecek imkanlarını tartışıyor. İran'da devrim entelektüelleri olarak bilinen düşünürlerle düşünsel mesafesine karşın aynı kuşağa mensubiyeti, Batı'da yaşamasına rağmen İran'ı yakından izlemesi ve İranlı kimliğinden vazgeçmemesi, Şayegan'ın bakışını farklı kılan ve zenginleştiren

* Arş. Gör., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü. Research Assistant, Recep Tayyip Erdogan University, Divinity Faculty, Department of Philosophy and Religion. Rize / Turkey (muhammed.turan@erdogan.edu.tr)
orcid.org/0000-0001-6817-0098

¹ Daryush Shayegan, *Yaralı Bilinç, Geleneksel Toplumlarda Kültürel Şizofreni*, çev. Haldun Bayrı (İstanbul: Metis Yayıncılık, 2002).

² Daryuş Şayegan, *Batı Karşısında Asya*, çev. Derya Örs (Ankara: Sitare Yayınları, 2012).

unsurlar. İçerden bir hesaplaşmanın ürünü olan bu kitap, yazarın kendi ifadesiyle “mutsuz bilincinin hikayesi” sayılmalı.

Kitabın izlediği kronolojiye uyararak önce Batı’da gerçekleşen değişimden uzak kalmış, geleneksel düşüncenin manevi perspektife sahip büyük yapılarını tanıyalım. Bu yapılar Hint, Çin ya da İslam’a ait olsalar da bazı eşbiçimliliklere sahiptir. Bir başka deyişle, hem teorik bazı temaları hem de pratik boyutları bakımından yapısal benzerlikler taşımaktadır: 1. Bu geleneklerin hepsinde “Varlık’ın (Tanrı’nın) görünmez merkezi”, içkin ve aşkın nitelikleriyle varlığın temeli, özlerin özüdür. 2. “İniş ve çıkış” motifi, Yeni Platoncular’dan Meister Eckhart’a, İslam ve Hint mistisizmlerine değin doğulu geleneklerde yaygın bir şekilde karşılaştığımız ontik bir hareketi temsil eder. Varlığın bu ikili iniş ve çıkış hareketi, varoluşsal düzeyler arasında hiyerarşiye bağlı biçimde tahakkuk eder. Tarih, ilk olayların tarihidir ve mezkûr iniş ve çıkışa bağlı olarak döngüsel bir seyir izler. 3. Evrenin ve insanın yapısı, birbiriyle uyumlu tarzda üçlü bir karakter arz eder. 4. İnsanla alem, bir diğer deyişle “makrokozmos ile mikrokozmos arasında bir benzeşim” ve ahenk mevcuttur. Semboller ağıyla örülü dünyayı çözümleyen ve biçimlendiren, “ilk köken ve son tabiat arasındaki köprü” olan insandır. (s. 38.) 5. Her geleneksel yapı, pozitif ve negatif teolojiler üretmiştir. Fakat baskın teolojik yaklaşım, İslam irfanında gördüğümüz gibi varlıktan çekilme vasıtasıyla ölümle özdeşleştirilen (*kıyamet-i vusta*) bir negatif teolojidir. Ontik çıkış ya da yükseliş hareketi, saklı olanın ortaya çıkartılmasına tekabül eder (*keşfu’l-mahcub*). Epistemolojik açıdan Tanrı ancak bilinemezlik halesiyle çevrili olduğu kabul edildiğinde “bilinbilir”. *Docta ignorantia*, öğrenilmiş cehalet, Tanrı’yı anlamak için zihnin yetersizliğini kabul etmenin en şık negatif/tenzihi ifadelerinden biridir. (ss. 31-44)

Bu müşterek manevi perspektiflerin temel şemalarını özetledikten sonra geleneksel düşünme tarzının imajinatif/tahayyüli boyutu üzerinde duracağız. Bu boyut önemli sayılmalıdır çünkü modern dönüşümle *muhayyile*, Kartezyen akıl karşısında kaybedilen kalelerden biri olacaktır. Oysa geleneksel yapılarda muhayyile yetisi, bağluları için ontik bir gelişme ve sürekliliğin imkanını temsil eder. Yine muhayyile vasıtasıyla sanatsal anlama ve mutlak bilginin mistik hallerine erişilebiliyordu. Her insanda müşterek olan arketipler muhayyile sayesinde sembolik bir dile tercüme edilebiliyor ve böylece şiire yansıtılabiliyordu. Muhayyile vasıtasıyla hayali bir coğrafya yaratılabilir ve Attar’ın meşhur *Simurg* öyküsünde olduğu gibi hakikat arayışının hayli popüler bir temsili kılınabilirdi. Modern zamanlarla birlikte dindar insandan agnostik insana dönüşüm, muhayyile yetisi ve

imajinatif alanın istihdamının niteliksel farklılaşması üzerinden okunabilir: Varlık'ın topografyasına ve kutsalın tecrübesine açık insan, muhayyilenin yitimiyle asli perspektifin altüst oluşunu tecrübe edecektir. Artık muhayyile, bir bilgi kaynağı, metaforlarla beslenen dünyalar arası bir aracı ve ahlaki eylemin ateşin muharriki olma özelliğini yitirmiştir. Batılı felsefe aktif imgelemi yani muhayyileyi dışlayarak şairlere terk etmiştir.

16. yüzyılda bilimsel çağın zuhuruyla insanın kendisi ve dünyadaki yerine ilişkin bilinci büyük bir dönüşüme uğradı. Kopernik devrimiyle yermerkezciliğin yerine gökmerkezcilik ikame edildi. Böylece geleneksel kozmik düzen çöktü. Aristo'nun canlı tabiatı, matematiksel yasalarla işleyen mekanik bir dünyaya dönüştü. Geleneksel düşüncenin büyük yapılarının bu dönüşümünü adım adım izleyelim: 1. Klasik metafiziğin teleolojik kavrayışı, yeni dünyanın deneyci temsilcileri tarafından reddedildi. Artık varlığın yakın etkin sebepleri ya fizik vasıtasıyla bilinebilirdi, ya da Tanrı gibi açıklanamaz uzak bir sebebe işaret edilebilirdi. 2. Evren, klasik ayrımların ötesinde "varlıkbilimsel hiyerarşinin çöküşü" ile tek ve aynı doğa haline geldi. 3. Kartezyen tavır, ruhla bedeni, iç dünyayla dış dünyayı keskin biçimde ayırırken esasen mikrokozmos ve makrokozmos arasındaki mümkün ilişkileri de iptal etmekteydi. Zahiri olanı batını olanla mukayese ederek anlamak, böylece muhayyile vasıtasıyla ontik hareketi yorumlamak imkansızlaşmıştır. Tanrı ve dünya arasındaki bütün ilişkiyi anlamak iddiasındaki irfani yaklaşım, iki dünyanın ayrışmasıyla kötürümleşti. 4. Dekart'tan sonraki en önemli felsefi sorunlardan biri, bedeninin ve ruhun nasıl uzlaştırılacağı sorusuna yansıyan "metafizik ikicilik"tir. 5. Kartezyen düşünme tarzına göre, "gerçek, nesnenin zihinle uyumudur ve ölçütleri berraklık yani açıklık ve seçiklik"tir. 6. Freud'un tespitiyle modern insanın hakikat tasavvuru, üç şokla allak bullak edilmiştir: İlki, dünyanın merkezinde artık kendisinin olmadığını kavradığı "kozmogonik şok". İkincisi, evrimle birlikte beşeri soy kütüğüne ilişkin tasavvurun parçalanmasına yol açan "biyolojik şok". Son olarak insanın egosunun bilinç ve mantık dışı güçlere dayanmasını ve bu durumun tarihteki ağırlığını temsil eden "psikolojik şok." (ss. 76-90)

Şayegan, böylece modernliğin temel eksenlerini ortaya koyduktan sonra geleneksel medeniyetlerin modernlikle yüzleşme biçimlerini betimleyerek incelemesini sürdürmektedir. Geleneksel medeniyetlerin modernliğe tepkilerini "çifte yanılısama" kavramıyla açıklar düşünür. "Bir yandan, modernliğin etrafından dolanıldığı, onu parantez içine alıp ilkörnekteki altın çağın dikey noktasına

kavuşulduğu zannedilir; öte yandan, bunu yaparken, vaktiyle yitirilmiş kimliğin sahiciliğinin tekrar parçası olunduğu zannedilir. Oysa işlemlerin ne biri ne diğeri başarılmakta ve ikircikliğin ya da iki-arada-bir-deredeliliğin bulanık sularında kalınmaktadır.”³ Nihayetinde varılan nokta, bir yandan bilinçdışı bir Batılılaşma, diğer yandan kültürel şizofrenidir. Daha açık bir şekilde söylemek gerekirse, etkileşimin sınırsızca arttığı bir dünyada kaçınılmaz biçimde giderek artan bir hızla Batılılaşma yaşanmaktadır. Öte yandan kendi üzerine kapanma ve kimlik katılaşması sebebiyle biçimi modern, lakin içeriği geleneksel kültürel bir şizofreni hali tezahür etmektedir. Bu yüzden Şayegan’a göre, geleneğin yüceltilmesine eşlik eden “kendi hafızanıza ve kaynaklarınıza dönün” sloganı, Batılılaşma hastalığının kesin ilacı olmaktan uzaktır.

Kanaatimizce düşünürün en fazla dikkate alınması gereken merkezi kavramlarından biri, “geleneğin ideolojileştirilmesi.” Bu kavram, geleneksel bir yapının modern zamanlarda yaşayan mensupları eliyle siyasi bir projeye dönüştürülmesine atıfta bulunuyor. Başta “fundamentalizm” olmak üzere geleneksel toplum düzeninin muhtelif içerimleriyle bugüne taşınmasını önerenler, geleneği ideolojik bir biçimde kavramaktadır. Şayegan’a göre artık din, “toplu bir dünya görüşü (*Weltanschauung*) oluşturamaz. Çünkü zamanımızın baskın biçimi, ne denirse densin, ideolojik bir düşünce biçimidir ve çünkü tüm dinler yapıları gereği kamu sektörünü olduğu kadar özel sektörü de içine alan bir bütün olduğundan, dini, siyasi düzen olarak tüm gerçekleştirme girişimleri, ideolojiler dünyamızda efsanelerin dini dünyada üstlendikleri görevle aynı görevi üstlendiği oranda onu kolayca totaliter bir sisteme dönüştürecektir. Dünyamız açık bir dünya, gezegen çapında bir iletişim ağı olduğundan, tüm insanı kapalı bir kabile sistemine hapsetme girişimleri baştan başarısızlığa mahkumdur, çünkü bir dinin arkaik biçimlerinin içerdiği ‘duygusal yapı’ bugünün insanının hassaslığı için kabul edilemez.” (s. 25-26)

Şiiliğin dönüşümü hadisesi, geleneğin ideolojileştirilmesi için önemli bir örnektir: Şiilik, başlarda mutasavvıfların ve mazlumların safında fıkıhçılarla mücadele ederken, sonrasında Safeviler döneminde resmi din haline gelmesiyle birlikte ariflere karşı fıkıhçılardan ve düzenden yana saf tutar. Şiilik, böylece bir devlet dini haline gelmiş, Corbin’in deyişiyle cismani iktidara dönüşmüştür. Ali Şeriatî’nin Marksist öğretiyile İslam’ı özdeşleştiren teorik yaklaşımı da geleneğin ideolojileştirilmesinin güncel örneklerinden biridir. “Din aklın kurnazlığının

³ Daryuş Şayegan, *Melez Bilinç*, çev. Haldun Bayrı (İstanbul: Metis, 2013), s. 45.

tuzacağına düşmektedir, Batı'ya karşı diklenmek isterken Batılılaşmaktadır, dünyayı ruhanileştirmek isterken sekülerleşmektedir ve tarihi inkâr etmek isterken tamamen ona batmaktadır." (s. 191) Din bugün toplumsal hayatı kuşatma gayreti içine girse ister istemez sekülerleşecektir, zira siyasi bir projeksiyon belirlemek ve rasyonel perspektifleri öne çıkarmak zorunda kalacaktır. Geçmiş tarihsel görüngüleriyle bugüne taşımayı vaat eden bütün öneriler, esasen "geleneğin ideolojileştirilmesi" tehlikesini özlerinde taşırlar.

Son tahlilde Şayegan, moderniteye hak ettiği değeri vermek ve onu insanlığın büyük özgürleşme hikayesinin bir parçası olarak görmekten yanadır. Ona göre Batı'nın macerası, olma yolundaki insanlığımızın da macerasıdır ve tüm krizleri, ve peşi sıra gelen kritikleriyle, Batı düşüncesi insanlığımızın müşterek zenginliğidir. Batı'nın güncel tecrübesi dikkate alınmaksızın insanlık daha iyi bir noktaya gelemez: Çünkü "yalnızca yaralayan mızrak iyileştirir yarayı."⁴

Şayegan, bugün geleneksel ya da modern kesimleriyle bütün insanlığın önünde mühim iki görevin olduğuna işaret eder: Nihilizmin aşılması ve ideolojileştirmenin gerilemesi. Bu görevlerin başarılması için de iki muhtemel yol vardır: *Mesnevî*'de yer alan meşhur ressamlar yarışması kıssasını hatırlatan müellif, Yunanlı ressamların başarısının aynanın cilalanmasında yattığını belirtir. Burada aynanın cilalanması, aynanın başka olanı yansıtacak parlaklık düzeyine ulaşması anlamına gelir. Esas olan aynaya yansıyan biçimler değil, aynanın farklı biçimleri yansıtıcı niteliğidir. "Aynanın cilalanması" tutumu, aynaya yansıyan biçim ve görüntülerin çeşitliliğine hürmet eden bir hoşgörüyü temsil eder. Şayegan'a göre bu hoşgörünün temelinde "zihinsel şiddetsizlik" yatmaktadır.

İkinci yol, kültürel bağlamların çoktan ayrıldığını, kültürler arası uzlaşmaz mesafeleri fark etmekten geçer. Kendi kültürel bağlamımızdan hareketle kendimizi kavramamız zordur. Ancak başka bağlamlardan hareketle kendi durduğumuz yeri daha iyi kavrayabiliriz. Şayegan, İran'da geleneksel felsefenin önemli temsilcilerinden biri olan Celaleddin Aştıyani'ye, niçin eleştirel bir bakışla İslam düşüncesinin tarihini yazmadığını sorar. Aştıyani ise bunu yapamayacağını, çünkü bu düşünce tarzının bir örneği olduğunu ifade eder. Bilgece bir cevaptır bu Şayegan için. "Çünkü mitsel-şiişel düşünce kendi kendini açıklayamaz. Kendi ışığıyla

⁴ "Işık Batı'dan Gelir", Daryush Şayegan ile Söyleşi, çev. Ali Hasar.

<https://alihasar.blogspot.com/2017/01/daryush-shayegan-ile-soylesi-isik-batidan-gelir.html>

yaşadığından, ne kendi kendine mesafe koyabilir ne de kendini nesneleştirebilir.”⁵ Bir yandan teknolojik ürünleri kullanıp “diğer yandan bunları tasarlayanları şeytanın ortakları olmakla suçlamak anlamsızdır. Bu nesnelere üretilmesine izin veren zihniyetin işleyiş biçimini anlayabilmek söz konusudur.” (s. 232) Bu yüzden dünyayı merakla keşfeden insanın zihniyetini “sevgiyle” anlamaya çalışmamızı önerir Şayegan. Bugün Batı’nın yahut felsefenin yaşadığı krizler de esasen küresel krizlerdir. Çıkamaz, küresel olduğu için geleneksel yahut modern tüm medeniyetler için geçerlidir. Bu yüzden hangi coğrafyaya mensup olunursa olsun, sorunla gerçek bir yüzleşme elzemdir.

Kuşkusuz Şayegan’ın bu fikirleri radikal bir eleştirel tutumun meyvesi olduğu ölçüde farklı eleştirel okumalara açık sayılmalıdır: Dikkat edilirse, Şayegan’ın bütüncül okumasında İslam, bir öğreti olarak istisnai bir konuma sahip değildir. Bilakis İslam, diğer dinlerden bir din ve medeniyet olarak kabul edilir ve tarihsel bir olgu/veri olarak takdim edilir. Bu durum, “istisnai oluş”un daimi vurgusuyla büyüyen zihniye Müslüman okur için alışıldık bir tutum değildir. Şayegan, analizlerinde genellikle modern düşüncenin güzergahını geleneksel kültürlerin önündeki nihai yol, mecburi istikamet gibi göstermektedir. Bunun da ötesinde söyledikleri yer yer modernleşme için belirli bir formülün mevcudiyeti hissini vermektedir. Bu bağlamda modern tecrübenin özgünlüğünü vurgulamada mübalağaya kaçtığı kesinlikle söylenebilir. Üstelik Batılı modernlik biçiminin diğer kültürler için sabit bir arketip olarak takdimi, eleştiriye en açık noktalardan biri olarak tebarüz eder. Yine düşünürün kapsamlı analizini dayandırdığı düalist düşünme tarzı ve total tasnifleri de kendi bağlamında eleştiriye açıktır. Şayegan’ın kendisinin de bir söyleşisinde ifade ettiği gibi, sınırların aşıldığı bir dünyada farklı cevapların aranması ve bulunması, düalist tasnifleri tahtından edecek derecede mümkün görünmektedir. Çoğulluk düşünürün ima ettiği gibi yalnızca Batı’da tezahür etmez. Sabitlikten uzak, değişken kimlikler ve melez bilinçler, Doğu’nun da ufkunu kaplamış vaziyettedir. Açıkçası Şayegan, *-Yaralı Bilinç* kitabı hariç tutulursa-Türkiye’de çok tanınan ve fikirleri tartışılan bir isim değildir. Daha çok okunması, kısmen özetlemeye çalıştığımız fikriyatının tartışılmasına ve kısaca işaret ettiğimiz eleştirel şerhlerin açılmasına vesile olacaktır.

Son olarak elimizdeki kitabın çevirisiyle ilgili okuru uyarmamız gerekiyor. Kitabı her okuyanın kolayca anlayabileceği gibi, çevirmen hem klasik Türkçe’nin

⁵ Şayegan, *Melez Bilinç*, 58.

imkanlarından hem de felsefi kavramların dünyasından uzak bir profil çiziyor. Kitabın Fransızca aslında yer alan Farsça ve Arapça ibareleri karşılama zorlanması, örneğin “anfusi” kavramını olduğu gibi transfer ederek “enfüsi” olarak aktarmaması, “perspektivist” kelimesini “bakışaçısı” olarak, yine *Mantıku't-Tayr*'ı “Kuşların Konferansı” şeklinde çevirmesi vahim tercüme hatalarına birkaç örnek sadece. Bu nevi hatalar ciddi bir çeviri ve edisyon eksikliğinin göstergesi olsa da daha iyi bir çeviriye kadar elimizdeki metin, önemini muhafaza edecektir. Görebildiğimiz kadarıyla bu hususiyetini, “düşünülmemiş olanı düşünmeye” nitelikli bir çağrı olmasından almaktadır.

Şayegan, Daryuş. "Din Devrimi Nedir?", çev. Neslihan Özakıncı. Değerlendiren: Muhammed Nurullah Turan. *RTEÜİFD* 12 (2017): 307-313.

